

1. Тукидид атинянинът описа войната на пелопонесците и атиняните, как воюваха помежду си, като започна веднага щом тя избухна, понеже предположи, че ще бъде голяма и най-забележителна от всички дотогава, съдейки по това, че и двете страни бяха в разцвета на своята мощ и напълно подготвени за нея, и понеже видя, че останалите елински градове или веднага се присъединяваха към едната или другата страна, или пък възнамеряваха да го сторят. Несъмнено това обществено сътресение бе най-значителното за елините и за част от варварите, а може да се каже — и сред по-голямата част от човечеството¹. Наистина събитията отпреди това и тези от още по-дълбока древност не биха могли да се установят точно поради отдалечеността им във времето, но според свидетелствата, на които по моя преценка най-вече следва да се вярва, смятам, че не са станали особено значителни неща — нито във военната, нито в друга област.

2. Очевидно страната, която днес се нарича Елада, не много отдавна има уседнало население, а в миналото там са ставали преселения и всеки път жителите лесно са напускали местата си, прокудени от други, винаги по-многобройни от тях. Тъй като не съществувала търговия, пък и общуването не било безопасно нито на суша, нито по море, а в същото време обработвали всеки колкото да преживее и нямали излишно имущество, нито дори засаждали земята (поради несигурността дали някой нападател не ще им ограби имотите при липсата на укрепления), то не било трудно да се преселват, защото смятали, че навсякъде биха могли

да надвият на всекидневната си прехрана, и поради това не се славели нито с големи градове, нито с други блага. Особено често сменяла жителите си най-хубавата земя, тази, която днес се нарича Тесалия, също Беотия, повечето места от Пелопонес освен Аркадия², както и най-добрите части от останалата страна. Именно поради плодородието на земята възможностите на някои нараснали и от една страна, започнали да водят до вътрешни размирици, които ги погубвали, а от друга — предизвиквали заговори на другородци. Обаче Атика, която поради неплодородието си не познавала раздорите, я обитавали от най-стари времена все едни и същи хора. И немаловажен пример за казаното е това, че поради преселванията тя нараснала по-различно в сравнение с другите. Защото от цяла Елада най-влиятелните люде измежду прокудените поради войни или бунт намирали убежище при атиняните и като добивали граждански права, още от старо време увеличавали населението на града, така щото по-късно започнали да изпращат колонии в Иония, понеже Атика не била достатъчно голяма.

3. А за слабостта на древните говори най-ясно следното: до Троянската война Елада очевидно не е извършила нищо с общи усилия. Предполагам, че цялата страна тогава още не е носела това име, а преди Елини, сина на Девкалион, то изобщо не е съществувало и различните племена — както пеласгите³, тъй и другите — я наричали по своето собствено име; чак след като Елини и синовете му⁴ укрепили властта си във Фтиотида и другите градове започнали да ги викат на помощ, поради общуването постепенно и те започнали да се наричат елини, но все пак не много отдавна името се е наложило навсякъде. Най-добро свидетелство за това е Омир: защото той, макар и да е живял много след Троянската война⁵, никъде не нарича елини всички вонии, а само дошлите с Ахил от Фтиотида, които всъщност били първите елини, докато останалите назовава в поемата данайци, аргивци и ахейци. Така също той никъде не говори за варвари поради това, струва ми се, че и елините не са отделени под едно общо име, на което то да се противопоставя. И така елините от отделните градове, които го-

ворели на един език и по-късно приели едно име, преди Троянската война поради слабост и разпокъсаност не извършили нищо всички заедно. А този пък поход те предприели чак след като натрупали по-голям опит в корабоплаването.

4. Всъщност Минос най-рано от всички, за които съществуват предания, съоръжил флот и овладял морето, наричано сега Елинско, господствувал и над Кикладските острови и пръв заселил повечето от тях, като прогонил карите⁶ и поставил синовете си за владетели. Както изглежда, той също премахнал, доколкото могъл, морското разбойничество, за да увеличи приходите си.

5. Защото елините, както и варварите по крайбрежието и по островите, още в старо време, когато се разраснала морската търговия помежду им, се засели с разбойничество под предводителството на небезимотни люде, които го правели както за своя собствена изгода, така и за прехрана на бедните, и като нападали неукрепени градове и села, грабели ги и по този начин печелели по-голямата част от средствата си за живот, без да смятат това за нещо позорно, а по-скоро за нещо достойно. Това показват и обичаите на някои жители на континента, у които до ден-днешен е чест това да се прави умело, а така също и древните поети, у които на пристигащите мореплаватели навсякъде по един и същи начин задават въпроса дали не са разбойници, при което нито запитаните смятат това за нещо за недостойно, нито питащите ги обиждат по този начин. С грабеж се занимавали и на сушата. И досега на много места в Елада живеят по този начин — в областта на озолските локри, на етолийците и акарнаните и по тамошните места. А носенето на оръжие е останало като обичай у жителите на материка поради някогашното занимание с грабеж.

6. Всъщност и в цяла Елада носенето на оръжие било обичайно поради това, че селищата били неукрепени, а и пътищата помежду им не били безопасни, та и в ежедневието ходели с оръжие като варварите. Запаването на този обичай в някои области на Елада

и досега е доказателство, че някога подобен начин на живот са имали всички. Първи атиняните престанали да носят оръжие и покрай по-спокойните отношения започнали да живеят по-разкошно. Поради този изтънчен начин на живот до неотдавна по-възрастните замислени мъже носели ленени хитони и си правели прически, захванати със златни игли във формата на шулец⁷. Оттук поради родството с атиняните тази премяна се разпространила най-вече у йонийските първенци. По-просто облекло, каквото е и днешното, първи започнали да употребяват лакедемонците, а и по отношение на всичко останало по-богатите живеели също като мнозинството. И да се събличат голи на публично място, пак те първи започнали, както и да се мажат с масло при гимнастическите упражнения. А в старо време и до неотдавна дори на Олимпийските игри⁸ атлетите се състезавали с пояси на слабните. И досега сред варварите, най-вече в Азия, състезателите по борба и юмручен бой излизат с пояси. Биха могли да се посочат и много други обичаи на древните елини, сходни с обичаите на днешните варвари.

7. Градовете, основани в по-ново време⁹, когато се подобрили условията за корабоплаване, градове с огромни богатства, са построени на самия бряг, обградени са със стени и заемат провлаците заради търговията и за да бъдат непристъпни за съседите си. А старите градове — и на островите, и на сушата — поради разбойничеството най-често били строени на разстояние от морето, защото приморските жители не само се грабелли помежду си, но грабелли също и другите, които, без да са мореплаватели, живеели по крайбрежието. Тези градове и досега още се намират далеч от морето.

8. Не по-малко се занимавали с разбойничество островитяните — карите и финикийците. Защото именно те населявали повечето острови. Ето и доказателството за това: когато атиняните по време на тази война направиха очищение на Делос¹⁰ и отстраниха всички гробове от острова, повече от половината се оказаха на кари; бяха разпознати и по поставените в гроба оръжия, и по начина, по който те погребват мъртвите

и досега. Та с укрепването на флота, предвождан от Миннос, мореплаването и връзките се оживили (защото той, след като прогонил злодеите от островите, заселил голяма част от тях) и крайбрежните жители, като натрупвали все повече състояние, започнали да водят по-уседнал живот, а някои от тях, понеже забогатели, построили около градовете си стени. В стремежа си към изгода по-слабите градове търпели зависимостта си от по-силните, а по-могъщите с богатствата си подчинявали по-малките. И след като все повече живеели по този начин, след време те предприели похода срещу Троя.

9. Мисля, че Агамемнон е превъзхождал по сила съвременниците си и едва ли е потеглил на поход начело на Еленините женихи, понеже били обвързани с клетва от Тиндарей.¹¹ Тези, които са наследили от предците си най-достоверните предания за пелопонесците, казват, че пръв Пелопс придобил власт чрез голямото богатство, с което дошъл от Азия при бедни хора, и при все че бил пришълец, дал името си на страната, а по-късно потомците му достигнали още по-голяма мощ, когато Евристей бил убит от Хераклидите¹² в Атика, а на Атрей, брата на майка си, преди да тръгне на война, Евристей поверил властта над Микена и над дома си (Атрей пък бил избягал от баща си поради убийството на Хрисип). И когато Евристей не се върнал, Атрей поел царската власт както поради готовността на микенците, продиктувана от страха им от Хераклидите, така и понеже изглеждал способен и успял да спечели и микенците, и всички, над които властвувал Евристей. И Пелопидите станали по-могъщи от потомците на Персей.¹³ Смятам, че Агамемнон, като наследил тези неща и като взел надмощие над останалите в мореплаването, свикал и предприел похода не толкова поради благоразположението на другите, колкото поради страхопочитанието към него. Защото, изглежда, той сам пристигнал с най-много кораби и освен това предоставил и на аркадите, както разказва Омир, ако това може да бъде доказателство. Също и в разказа за предаването на скиптъра казва, че той

... острови много владее и цялата област на Аргос¹⁴...

Понеже живеел на континента, той не би могъл да владее други острови освен съседните (а те едва ли са били много), ако не е притежавал флот. Та и по този поход можем да си представим каква е била Елада преди него.

10. Това, че Микена е била малък град¹⁵ или че всеки от тогавашните градове днес изглежда незначителен, не може да бъде достатъчно основание за съмнение, че походът е бил толкова голям, колкото го описват поетите и твърди мълвата. Защото, ако предположим, че градът на лакедемонците бъде разрушен и останат само храмовете и основите на зданията, мисля, че след много време идните поколения доста биха се усъмнили дали могъществото е отговаряло на славата им. И все пак те владеят две пети от Пелопонес, стоят начело на целия полуостров и на много съюзници извън него; но тъй като градът им нито е свързан в едно¹⁶, нито има разкошни храмове и сгради, а е заселен на отделни села по стария обичай на Елада, той би изглеждал по-незначителен. Ако пък същото се случи на атиняните, то по външния вид на града могъществото им би изглеждало двойно по-голямо, отколкото е. Следователно не бива нито да сме недоверчиви към преданието, нито да обръщаме повече внимание на външния вид на градовете, отколкото на тяхната мощ, а да приемем, че онзи поход е бил най-голям от всички преди него, но отстъпва на днешните, ако все пак трябва да вярваме на Омровата поема и в този случай, макар че като поет той явно го е преувеличил; но дори и така походът изглежда не особено значителен. Действително той говори за 1200 кораба, от които тези на беотийците били с по 120 души, а тези на Филоктет — с по 50, като посочва, както предполагам, най-големите и най-малките. За големината на другите не се споменава в Каталога на корабите. Че всички са били и гребци, и воини, става ясно чрез корабите на Филоктет, защото е описал всички веслари като стрелци. Едва ли освен царете и върховните вождове на борда е имало други хора извън екипажа, особено поради това, че е трябвало да пресекат морето с бойните си снаряжения, пък и корабите нямали палуби, ами били построени по отколешния способ по-скоро

като пиратски съдове. И така, като вземем средното число от най-големите и най-малките кораби, излиза, че потеглилите на поход не са били много предвид това, че били изпратени от цяла Елада.

11. Причинна за това била не толкова малобройността на населението, колкото липсата на средства. Поради затрудненията в снабдяването с храна повели по-малко войска — толкова, колкото предполагали, че ще преживее от воденето на война, а когато след пристигането си победили в едно сражение (това е ясно, защото иначе не биха издигнали укреплението около стана), явно и тогава не използвали цялата войска, а трудностите с прехраната наложили една част да се отправи да обработва земята на Херсонес и да пиратствува. Именно заради това, че войската била разпокъсана, троянците устоявали на напора ѝ цели десет години, понеже се сражавали винаги само срещу тези, които оставали. Ако ахейците бяха отишли с достатъчно хранителни припаси и вместо да се зашмиват с разбойничество и земеделие, бяха се заловили да воюват всички заедно без прекъсване, лесно щяха да победят в бой и да превземат града. Щом като дори не с цялата, а само с част от войската издържали на боевете, ако бяха направили обсада, щяха да превземат Троя за по-малко време и с по-малко усилия. Но поради липсата на средства не само предишните начинания били нищожни, но и самият този поход, най-прочут от станалите дотогава, всъщност се оказва по-незначителен, отколкото се носи славата му, затвърдила се благодарение на поетите.

12. Впрочем дори и след Троянската война в Елада още ставали преселвания и били основавани нови градове, така че тя не могла в спокойствие да укрепие. Късното завръщане на елините от Илион променило много неща и в градовете често ставали размирици, вследствие на което бегълците основавали нови градове. Например беотийците, протонени от Ариа от тесалийците на шестдесетата година след превземането на Илион, заселили днешната Беотия, която преди се наричала Кадмейска земя (част от тях и по-рано живеела там и именно те изпратили войска срещу Илион),

а дорийците на осемдесетата година заедно с Хераклидите превзели Пелопонес. Постепенно след доста време, когато населението в Елада уседнало и преселванията спрели, започнали да изпращат колонии и така атиняните колонизирали Йония и повечето острови, а пелопонесците — по-голямата част от Италия и Сицилия и някои области от останалата Елада. Всички тези селища били основани след Троянската война.

13. С нарастването на могъществото и богатството на Елада в повечето градове се установила тиранска власт, докато преди това имало наследствена царска власт с установени привилегии. С увеличаването на доходите елините си създали и флот и се заели с мореплаване. Казват, че първи коринтяните захванали да правят кораби по начин, най-близък до съвременния, и че в Коринт най-напред от цяла Елада били построени триери.¹⁷ Знае се, че коринтският корабостроител Аминокул построил и за самосците четири кораба. А откак Аминокул отишъл при самосците, до края на настоящата война има около триста години. Най-старата морска битка, за която знаем, станала между коринтяните и керкирците; оттогава до днес са около 260 години. Понеже градът на коринтяните е разположен на Истма, те открай време се занимавали с търговия. Тъй като елините от Пелопонес и извън него в старо време търгували повече по суша, отколкото по море, минавайки през техните земи, коринтяните забогатели, както разказват старите поети, защото те са нарекли града за-можен. С развитието на мореплаването у елините коринтяните посредством корабите си премахнали разбойничеството и като превърнали града си в търговско пристанище, благодарение на приходите го направили още по-силен. По-късно и йонийците по времето на Кир, първия цар на персите, както и на сина му Камбис, имали голям флот и когато воювали с Кир, за известно време господствували над тамошното море. А Поликрат, който бил тиранин на Самос по времето на Камбис, се сдобил със силен флот, подчинил много острови, сред които и Рения; него той посветил на Аполон Делоски. Фокейците пък, които основали Масалия, побеждавали в морски битки картагенците. Това са били най-големите морски сили.

14. Впрочем явно те почти нямали триери и дори много поколения след Троянската война все още строели петдесетвесленици и дълги кораби като тогавашните. Едва малко преди Мидийската война¹⁸ и смъртта на Дарий, който станал цар на персите след Камбис, сицилийските тирани и керкирците построили голям брой триери. Това били последните по-значителни морски сили в Елада преди похода на Ксеркс. Защото егинците и атиняните (и вероятно някои други) притежавали малко кораби, и то предимно петдесетвесленици. Дълго след това, когато воювали с егинците¹⁹ и вече очаквали войната с Варварина, Темистокъл убедил атиняните да построят корабите, с които водили войната по море; но и те също нямали цяла палуба.

16. Освен това се появили и различни пречки за укрепването на разни градове. Така, когато йонийците постигнали значително могъщество, срещу тях започнал война Кир начело на персийската държава; след победата си над Крез той завзел земите отсам Халис до морето и покорил градовете на континента, а по-късно Дарий, като завладял финикийския флот, покорил и островите.

17. А колкото тирани имало в елинските градове, всички се грижели само за себе си и се стараели да управляват в името на собственото си и на дома си благополучие и сигурност. Те не извършили нищо значително, ако не се броят някои съткновения със съседите им; най-големи успехи в управлението постигнали тираниите в Сицилия. Така за дълго време развитието на Елада било задържано отвсякъде и нищо забележително не било извършено от всички заедно, а поотделно градовете нямали достатъчно дързост.

18. Тираниите в Атина, както и в почти цяла Елада, която и преди дълго била под тиранска власт, най-сетне били свалени, с изключение на сицилийските, от лакедемонците. Именно в Лакедемон след заселването му от живеещите днес там дорийци, ако и да страдал от раздори най-много от всички градове, за които имаме сведения, все пак от най-стари времена имало добри закони и никога не били на власт тирани: има около

400 години и малко повече до края на сегашната война, откак лакедемонците имат едно и също държавно устройство; постигнали могъщество благодарение на това, те наложили своя ред и в други градове. Няколко години след прогонването на тираните от Елада станала битката при Маратон между мидийците и атиняните, а десет години след нея Варварина отново потеглил на голям поход срещу Елада, за да я покори.²⁰ Пред заплахата на великата опасност начело на съюзените елини застанали лакедемонците като най-силни, а атиняните при настъплението на мидийците замислили да напуснат града си, качили се на корабите с имуществото си и станали мореплаватели. Скоро след като отблъснали с общи усилия Варварина, отпепилите се от персийския цар елини и съюзниците им се разделили на две — на страната на атиняните и на страната на лакедемонците. Наистина станало ясно, че това са най-големите военни сили, защото едините били силни по суша, а другите — по море. И за известно време между тях имало съюзничество, след това лакедемонците и атиняните се спречкали и повели войни помежду си заедно със съюзниците си; а останалите елини, колчем възниквала вражда между някои градове, веднага се присъединявали към едната от тези две страни. Така че от Мидийската война чак до тази ту в примиря, ту в бойни действия помежду си или срещу отцепилите се свои съюзници те усилено водели военни приготовления и в занимания, изпълнени с опасности, добивали все по-голямо умение.

19. Лакедемонците стоели начело на съюзниците си, без да ги задължават да плащат данъци, а само се грижели да имат удобното за тях олигархично управление; атиняните обаче с течение на времето взели корабите на съюзническите градове, с изключение на Хиос и Лесбос, и наредили на всички да внасят данъци. Така в началото на тази война собствената им военна сила нараснала повече, отколкото и в най-големия им разцвет от времето, когато съюзът бил незасегнат.

20. И тъй, установих, че такива са били древните времена, при все че е трудно да се вярва на всяко едно свидетелство. Хората впрочем възприемат едни от дру-

ги преданията за миналото, дори и за родния си край, по един и същ начин — без проверка. Мнозинството атиняни например смятат, че Хипарх е бил убит от Хармодий и Аристокрит като тиран²¹, и не знаят, че всъщност управлявал Хипий, тъй като бил най-възрастен от синовете на Писистрат, а Хипарх и Тесал били неговите братя, и че Хармодий и Аристокрит в уречения ден и час заподозрели, че някой от съзаклятниците им ги е издал на Хипий, и се отказали да го убият, понеже бил предупреден. Но тъй като искали, щом са изложени на опасност, да са извършили нещо значително, преди да бъдат хванати, когато срещнали случайно при така наречения Леокорий²² Хипарх, който се занимавал с уреждането на Панатенейското шествие²³, убияли го. И останалите елини имат погрешна представа за много други неща, дори за такива, които съществуват и до днес и не са заличени от времето, както например, че лакедемонските царе при гласуване разполагат не с един, а с два гласа всеки и че имат пилтаски отряд²⁴, какъвто никога не е съществувал. Дотолкова търсенето на истината е безразлично за повечето хора и дотам са склонни да приемат нещата наготово.

21. Поради споменатите свидетелства все пак не би сгрешил този, който приеме, че разказаните от мен събития са били приблизително такива, а не вярва на това как поетите са ги възпели твърде разкрасени, нито как логографите²⁵ са ги съчинили с цел по-скоро да бъдат привлекателни за слушане, отколкото верни, тъй като тези събития не могат да бъдат проверени и с времето много от тях са се превърнали в недостовърни легенди. Но който размисли въз основа на явните доказателства, той би ги разбрал с достатъчна достоверност предвид тяхната старинност. И въпреки че хората, докато воюват, смятат настоящата война за най-важна, а след като тя свърши, се удивяват повече на миналите, все пак за този, който съди по самите факти, ще стане ясно, че сегашната война е по-значителна от другите.

22. Колкото до речите, произнесени и докато се готвела да воюват, и вече в хода на самата война, за мен

беше трудно да си спомня дословно казаното — както чувото от мен самия, така и онова, за което ми разказаха други хора. Аз предадох това, което според мен всеки би говорил като най-необходимо с оглед на дадените обстоятелства, и се придържах възможно най-близо до цялостния смисъл на действително казаното. А фактите за извършеното през войната не исках да излагам по сведения на първия срещнат, нито по мое лично виждане²⁶, а описах, от една страна, събитията, на които сам съм присъствувал, от друга — тези, за които научих от други, като всяко нещо проверявах с възможно най-голямо старание. Изследването беше трудно, тъй като участниците не говореха едно и също за едни и същи събития, а всеки — според симпатите си към едната от двете страни и според това, което е запомнил. Навярно липсата на легендарност в изложението няма да бъде привлекателна за слушателя; но достатъчно ще бъде, ако го сметнат за полезно тези, които ще пожелаят да прозрат в миналото, а също така и в бъдещето — тъй като е в човешката природа събитията да се повтарят по същия или подобен начин. Този труд е съставен като достойно навеки, а не като произведение за моментен успех пред слушатели.

23. От предишните събития най-значителна била Мидийската война, но все пак и тя стигнала до бърз изход след две морски битки и две на суша.²⁷ А сегашната война продължи много дълго и през това време се случиха в Елада беди, каквито никога не са ставали за толкова кратък срок. Действително нито толкова градове са били превземани и разрушавани, едни от варвари, други от самите воюващи страни (а има и такива, които след падането са сменили населението си), нито са ставали толкова изгнания и кръвопролития, както в хода на бойните действия, така и поради размириците. Кое по-рано се носеше като слух и рядко се потвърждаваше на дело, действително се случи: земетресения, които обхващаха твърде голяма част от земята, и при това много силни, слънчеви затъмнения, които зачестиха в сравнение с известията за по-старо време, на места продължителни засухи и вследствие на тях глад, и най-голямото бедствие, погубило значителна част от населението — чумната болест.²⁸

Всички те връхлетяха едновременно по време на тази война. Започнаха войната атиняните и пелопонесците, като нарушиха договора за тридесетгодишен мир, който бяха сключили след превземането на Евбея.²⁹ Най-напред съм описал причините, поради които го нарушиха, и споровете помежду им, за да не стане нужда някога някой да издирва защо е избухнала тази война между елините. Смятам, че истинската, но всъщност прикривана причина е нарасналото могъщество на атиняните и че страхът, който те вдъхваха на лакедемонците, ги подтикна към война. А официално изтъкваните поводи, поради които двете страни казват, че били нарушили договора и влезли във война, бяха следните:

24. Има един град, Епидами, разположен от дясната страна, когато се влиза в Йонийския залив. В съседство с него живеят варварите тавланти, илирийско племе³⁰. Заселили са го керкирци, а основател на колонията бил Фалий, син на Ератоклид, коринтянин от рода на Хераклидите, повикан според древния обичай от метрополията. Заедно с него се заселили още коринтяни и други дорийци. С течение на времето Епидами станал могъщ и многолюден, но след дългогодишни вътрешни междоусобици градът, както казват, бил съсипан в някаква война от съседните варвари и загубил голямото си могъщество. В последните години преди сегашната война народът изгонил знатните, а те пък започнали да нападат заедно с варварите и да грабят жителите на града по суша и море. Тъй като били притеснени, епидамнийците проведат пратеници в Керкира като метрополия с молба да не ги оставят в бедствено положение, а да ги помирят с изгнаниците и да прекратят войната с варварите. С това искане пристигнали като молители в храма на Хера. Но керкирците не изслушали молбата им, а ги отпратили без нищо.

25. Като разбрали, че няма да получат никаква подкрепа от Керкира, епидамнийците изпаднали в безизходно положение и изпратили пратеници в Делфи, за да питат бога дали да поверят града си на покровителството на коринтяните като основатели и да се опитат от тях да получат никаква помощ. А той им отго-